

BURSEVÎ'NİN BİR ESERİ: ŞERH-İ RUMÛZÂT- I HACI BAYRÂM-I VELÎ

*Kezban PAKSOY**

ÖZET

Klâsik Türk Edebiyatı'nda geniş yer tutan şerhler bir metni açıklamaya yönelik yapılan çalışmalardır. Bir metnin okurlar tarafından daha iyi anlaşılması hedefiyle yazılan bu eserler Klâsik Türk Edebiyatında geniş bir yer tutmaktadır. Metindeki müşkillerin halli için, manzum veya mensur pek çok esere yine manzum veya mensur şerhler yazılmıştır. Bir nazım türü olan nutuk ise tarikata yeni giren muhibblere tarikatın âdâb ve erkânını, birtakım tasavvufî bilgileri öğretmek amacıyla yazılan şiirlerdir. Biz bu çalışma çerçevesinde mutasavvıf şairlerimizden Hacı Bayrâm-ı Velî'ye ait bir nutkun Bursevî İsmâil Hakkı tarafından yapılan şerhini tanıtmaya çalışacağız. **Anahtar Kelimeler:** şerh, nutuk, Hacı Bayrâm-ı Velî, Bursevî İsmâil Hakkı.

ONE OF BURSEVÎ'S BOOKS: COMMENTARY OF HACI BAYRÂM-I VELÎ'S KEYS

ABSTRACT

Commentary texts are written to explain another text to be understood well by readers and there are many commentary books in Classical Turkish Literature. To make understandable a word or a text in verse or prose many commentary books were written in verse or prose. "Nutuk" is a form of poem which were written for disciples to teach rules of sect. In this study we are going to try to give information about a commentary text which was written by Bursevî

* Araştırma Gör., Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı kezbanpaksoy@gmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

İsmâil Hakkı for a 'nutuk' that was written by Hacı Bayrâm-ı Velî.

Key Words: commentary, nutuk, Hacı Bayrâm-ı Velî, Bursevî İsmâil Hakkı.

Kelime anlamı “açma, ayırma, açıklama”¹ olan şerh, bilindiği gibi metin açıklamaya yönelik çalışmalar olup Klâsik Türk Edebiyatı'nda geniş bir yer tutmaktadır. Manzum ve mensur pek çok esere yine manzum ve mensur pek çok şerh yazılmıştır. Bu şerhlerin yazılmasının amacı şerh edilen eserin okuyucu tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamak, metnin anlam dünyasını aydınlatmak ve açıklamaktır. “Herhangi bir metni açıklama metodu olarak şerh, dinî ilimlerden aritmetiğe, fizikten edebiyata kadar çok farklı sahalarda yazılmış eserlere tatbik edilmiştir. Osmanlı Medreseleri'nde sürdürülen eğitim ve ilim faaliyetlerinde de şerh türünde yazılmış eserlerin önemli bir yeri vardır.”² Bir metni daha iyi anladığı iddiasında olan veya metnin okuyucular tarafından daha iyi anlaşılmasını hedefleyen kişiler, gerek edebî gerek dinî veya diğer ilimlere dair eserleri daha iyi anlaşılmaları için şerh yoluna gitmiştir. Böylece sayısı binlerle ifade edilen şerh yazmaları kütüphanelerimizde yerini almıştır.

Şerh çalışmaları yüzyıllardır süregelmektedir. İslam kültüründe metinlerin şerhi, Kur'an'ı daha iyi anlama çabalarından ortaya çıkmıştır. İslâm medeniyetinin etkisiyle Türkler tarafından da örnek alınarak pek çok alanda kaleme alınmış, Arapça ve Farsça eserlerin yanında anlaşılması güç bazı Türkçe metinlerin de izahı için Türkçe şerh eserleri verilmeye başlanmıştır.

Diğer alanlarda olduğu gibi metin şerhi sahasında da bir Türk üslubu ve usûlü gelişmiş; 15. yüzyıldan sonra, aşağı yukarı ortak bir metotla, ağırlıklı olarak Türkçe bazen de Farsça ve Arapça pek çok şerh eseri kaleme alınmıştır. Klâsik devir şiir metni şerhlerinde en çok filolojik yaklaşımlar ağır basmaktadır. Bu tip

¹ Devellioğlu Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara 1993, s.991

² Ceylan Ömür, Tasavvufi Şiir Şerhleri, Kitabevi Yay., İstanbul, 2000, s.24

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

şerhlerde öncelikle metin verilip sonra beyit beyit veya mısra mısra kelime ve kavramlar açıklanmakta, daha önce bu konuda ileri sürülmüş fikirler dile getirilmektedir. Şârihin kişiliğine, bilgi birikimine, içinde bulunduğu çevreye ve şerh edilen metnin çeşitli yönlerden durumuna göre aralarında bir takım farklar olsa da geleneksel şerhlerde sağlam bir dil, mantık ve bilgi zeminine rastlanır. Eski metinlerde örneklerinin sık görüldüğü derkenarlardan, bir tek mısram, beytin, cümlelerin, bir şiirin mısra ve beyitlerinin metin içindeki şerhlerine; ya da müstakil kitap şerhlerine kadar birçok çeşidinin görüldüğü şerhler, divan edebiyatında önemli yer tutarlar.

Ancak bu metinler yakın zamana kadar çok da ilgi görmediğinden çalışılmamış, bu sebeple de edebiyatımızda şerh metodları ortaya konmadığı gibi tam bir de şerh tasnifi yapılamamıştır. Son zamanlarda yapılan çalışmalar ışığında Prof. Dr. Atabey Kılıç³ bu metinlerin şerh metoduna göre, şerh edilen eserin manzum ya da mensur oluşuna göre, şerh edilen eserin diline göre ya da şerh edilen eserin muhtevasına göre çeşitli şekillerde tasnif edilebileceğini bildirmiştir.

Bizim burada tanıtmaya çalışacağımız eser de Hacı Bayrâm-ı Velî'ye ait bir nutkun Bursevî İsmâil Hakkı tarafından yapılan şerhidir. Klâsik usulle yapıldığını söyleyebileceğimiz bu şerh 25 varaklık müstakil bir eserdir. Pek çok mecmuanın içinde de yer alan bu şerhin müellif hattı kaydını taşımasından dolayı Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Kitaplığı 1521'de kayıtlı nüshasını esas aldık.

Eserin tanıtımına geçmeden önce Hacı Bayrâm-ı Velî'nin hayatı üzerinde kısaca duracak olursak; Solfasıl'da⁴ dünyaya gelmiş olan Hacı Bayrâm-ı Velî'nin ölüm tarihinin 1430 olduğu ve 90 yıl yaşadığı söylendiğine göre doğum tarihi de 1340'lı yıllar olarak tahmin edilmektedir.⁵ Asıl adı Numan⁶ olan Hacı Bayrâm-ı Velî'ye bu adı şeyhi Ebû Hâmid⁷ vermiştir. Bu adı alışı

³ Kılıç Atabey, "Dağılan İncileri Toplamak: Bir Şerh Tasnifi Denemesi", Atabey Kılıç, Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler, Turkish Studies Publication, Ankara 2007, s. 416-432; I. Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Abdülkadir Karahan Anısına), 12-13 Nisan 2007 İstanbul / Bildiriler

⁴ Cebecioğlu Ethem, Hacı Bayram Veli, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/126, Ankara, 1998, s. 7.

⁵ Cebecioğlu, age, s. 9.

⁶ Cebecioğlu, age, s. 9.

⁷ Cebecioğlu, age, s. 9.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

kaynaklarda şu şekilde aktarılır: “O, şeyhi ile ilk defa karşılaştığında, Kurban Bayramı idi. Bu yüzden Ebû Hâmid hazretleri, ona “Bayram” adını verdi.”⁸ Tasavvuf yoluna 1393 yılında Kayseri’de⁹ girdiği bildirilmektedir. Kurucusu olduğu Bayrâmiye tarikatından ise kaynaklar, Mevlevîlik ve Bektaşîlik’ten sonra Anadolu’da oluşan üçüncü büyük tarikat olarak bahseder. Somuncu Baba’nın (Hamidüddin Aksarayî, öl. 815/1415) yanında yetişen Hacı Bayrâm-ı Velî’ye nisbet edilen bu yol, Osmanlı döneminde siyâsî ve sosyal hayatta önemli bir etkiye sahip olmuştur. O’nun yanında yetişen insanların sohbet ve eserleri daha sonraki asırlarda oluşan tasavvufî düşünce ve zihniyette birinci derecede rol oynamışlardır.¹⁰ Dede Ömer Sikkini¹¹, Akşemseddin¹², Muhammed ve Ahmed Yazıcızade kardeşler¹³ Hacı Bayram Velî’nin yanında yetişen isimlerden bazılarıdır.

Edebî yönden baktığımızda kaynaklar, şiire dâir düşüncesini “Hacı Bayrâm-ı Velî hazretleri, şiir yazabilmeyi, ermişlerin kerametlerinden sayar”¹⁴ şeklinde ifade eder. Elimizde arûzla yazılmış iki, heceyle yazılmış üç şiiri bulunmaktadır. Şathiye ve ilâhî tarzında olan bu şiirlerden bazıları bestelenmiş olup tekkelerde zikir esnasında okunan şiirler olmuştur.¹⁵

Hacı Bayrâm-ı Velî’ye ait nutkun şârihi Bursevî İsmâil Hakkı 1652’de Aydos’ta doğmuş, 1725’te vefat etmiştir.¹⁶ On bir yaşında tahsil için Edirne’ye gönderilmiş, burada yedi sene kalmış ve sarf, nahiv, Şâfiye, Kâfiye ve mantık okumuş, fıkıh, kelâm ve benzeri İslâmî ilimleri öğrenmiştir. Yirmi yaşında İstanbul’a gelmiş, orada üstâdı Osman Fazlî’nin talim ve terbiyesine girmiş, Celvetiye tarikatının âdâb ve talimâtını öğrenmiştir. Fıkıh ve Farsça öğrenen İsmâil Hakkı, Hâfız’ın, Câmî’nin, Attâr’ın, Kemal Paşazâde’nin, Mevlânâ’nın Farsça eserlerini, Hüseyin Kâşifi’nin

⁸ Cebecioğlu Ethem, Hacı Bayram Veli, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/126, Ankara, 1998, age, s. 9-10.

⁹ Cebecioğlu, age, s. 14.

¹⁰ Kara Mustafa, Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar, Sır Yay., İstanbul 2004, s. 90.

¹¹ Kara, age, s. 90.

¹² Kara, age, s. 90-91.

¹³ Kara, age, s. 91.

¹⁴ Cebecioğlu, Hacı Bayram Veli, s. 37.

¹⁵ “Hacı Bayram Veli”, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergah Yay., İstanbul 1979, C.3, s. 445.

¹⁶ “İsmail Hakkı (Bursevî)”, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergah Yay., İstanbul 1982, C.5, s. 5.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

tefsirini tetkik ve mütalaa etmiştir.¹⁷ Osmanlı Müellifleri adlı eserinde Mehmed Tâhir, İsmâil Hakkı'ya ait onlarca eserden bahsetmektedir.¹⁸ Rûhü'l-Beyân, Şerh-i Muhammediyye, Şerh-i Mesnevî, Şerh-i Pend-i Attâr, Şerh-i Bostân-ı Sa'dî, Şerh-i Hadîs-i Erba'în, Kenzü Mahfî, Şerh-i Gazel-i Yunus Emre, Tuhfe-i İsmâiliyye, Mirâc-nâme onun eserlerinden bazılarıdır.

Bilindiği üzere nutuk kelimesi sözlüklerde bir kalabalığa karşı söylenen tesirli sözler ve irfan sahasında ulu bilinen zatların manzum sözleri¹⁹ olarak açıklanır. Bir edebiyat terimi olarak ise nutuk tarikata yeni girecek olan “muhibb”lere, onun rehberi olan müşid tarafından tarîkatın âdabı ve erkânını, derecelerini öğretmek için irşad etmek maksadıyla söylenen manzum eserlerdir.²⁰ Tekke edebiyatı ürünlerinden olup özellikle pîr veya yüksek dereceli tarikat mensuplarınca söylenirler. Hece ölçüsü kullanılarak koşma şeklinde düzenlenir ve çoğunlukla 5-7 dörtlükten oluşurlar. Didaktik şiirler olduklarından dilleri yalın, üslûpları basittir. Konuları genellikle bir dervişin tarîkate girdiği günden itibaren en yüksek dereceye ulaşmaya dek geçecek süre içinde yapması gereken zikir ve davranış biçimleridir. Bu nedenle özendirici biçimde ele alınan fikirler, coşkulu bir söyleyişle verilir. Nutuk, edebî açıdan fazla değer taşımayan ve örneklerine az rastlanan bir şiir türü olup aynı içerikle yazılmış nesir parçalarına da bu ad verilir.²¹

Bizim burada ele alacağımız nutuk:

Çalabım bir şar yaratmış
İki cihân arasında
Bakıcağ didâr görünür
O şariñ kenâresinde

Nâgehân o şara vardum
O şarı yapılırd gördüm
Ben dağı bile yapıldum
Taş u toprak arasında

¹⁷ Altıntaş, Hayrani, Tasavvuf Tarihi, Akçağ, Ankara, tarihsiz, s. 144-145.

¹⁸ Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, Bizim Büro Yay., Ankara 2000, C. 1, s. 28.

¹⁹ Tâhir-ül Mevlevî, Edebiyat Lügati, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994, s.118.

²⁰ Güzel, Abdurrahman, Dini-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Akçağ, Ankara, tarihsiz, S.627.

²¹ Pala, İskender, Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü, Ötüken, İstanbul 1999, s.319.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

Şakirdleri taş yonarlar
Yonup üstāza şunarlar
Allahîn adın añarlar
O taşuñ her pâresinde

Şhirden oklar atılır
Gelür cānlara batılır
‘Ārifler cānı şatılır
O şaruñ bāzāresinde

Şar didükleri gönüldür
Ne ‘ālimdür ne cāhildür
‘Āşıklar cānı sebıldür
Erenlerüñ arasında

Bu sözi ‘ārifler añlar
Cāhiller bilmeyüp tañlar
Hācî Bayrām kendi bañlar
O şaruñ mināresinde

Öncelikle şiirin şekil özelliklerine bakacak olursak dörtlüklerden oluşan bu nutuk sekizli hece ölçüsüyle yazılmıştır. Kafiye düzeni abcb, dddb,eeeb, ... şeklindedir.

Bu nutkun şerhini muhtevî müstakil bir eser olan yazmanın zahriye kısmında bir mühür bulunmaktadır ve mührün altında M.1521 tarihi kayıtlıdır. Metnin baş kısmında yer alan kısa bir Arapça bölümden sonra Hacı Bayrām-ı Velî'ye ait nutkun ilk iki mısrasına yer verilmiştir. Şerh edilen mısralar metinde kırmızı mürekkeple, şerh metni ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Mısralar kelime kelime şerh edilirken şerhi yapılan kelimelerin üzeri çizilmiştir. Kelimelerin sadece anlamları verilmekle yetinilmemiş, bunun yanında filolojik özellikleri üzerinde de durulmuştur. Yine kelimelerin üç dilde de, Arapça-Farsça-Türkçe, karşılıkları ve nasıl kullanıldıkları izah edilmiştir. Ayrıca vezin gereği kelimelerde yapılan değişiklikler de belirtilmiştir.

Hacı Bayrām-ı Velî ve şârih Bursevî İsmâil Hakkı'nın tasavvufî kimliği hem şiirde hem de şerhinde fazlasıyla kendini göstermektedir. Şârih kelimelerin işaret ettiği anlam dünyasını açıklarken bu anlam dünyasının ihtivâ ve işaret ettiği tüm bilgileri

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

bize sunar. Tarikat âdâbı, mürid olmanın esasları, mürşide bağlılık, Allah'a ulaşmanın yolları, nefsi terbiye, bu dünyanın fânîliği, kemâle nasıl ulaşılabileceği, varlık-yokluk, Allah'ın isim ve sıfatları ve bunların tecellisi gibi konulardan geniş bir şekilde bahsedilmiştir. Bursevî her mısranın şerhinde anlamı kuvvetlendirmek için mısrayla alâkalı âyet ve hadislere yer vermiştir. Ayrıca Sa'dî ve Şîrâzî'den de örnekler vermiştir. Abdülkâdir-i Geylânî, Yunus Emre, Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezid-i Bistâmî, Muhyiddin-i Arabî, Attâr, Hallâc-ı Mansûr, Hz. Hızır, Hz. Mûsâ tasavvufla olan alâkalarından dolayı şerhte zikredilen isimlerdendir. Her bir mısra üç dört varak boyunca açıklanmakta ve özellikle âyet ve hadislerden sonra ya da anlaşılmayacağı düşünülen ifadelerden sonra söze “ya'nî” ya da “bundan fehm olunur ki” diyerek başlanmış ve bu ifadeler açıklanmıştır. Metinle ilgili buraya kadar söylediklerimizi mısralardan ilk ikisinin şerhini vererek örnekleyecek olursak:

“Çalabım bir şar yaratmış / İki cihân arasında

Çalab cîm-i Fârsî ile lisân-ı Türkîde dâ'ir olan esmâ-yı İlahiyyedendür Tañrı ma'nâsına pes kâfir ü fâsıka çeledi iqlâkı küfr ü fışk kabîlindendür zîrâ şeytânî vü nefsanî olan kimseye İlahî nisbeti dürüst degildür mecâz ise her yirde cârî olmaz âhırında mîm-i mütekellim-i vahde delâlet ider ki herkesiñ Haqqıla kendi miyânında ilâhiyyet ü me'lûhiyyet irtibâtı vardır zîrâ bu haysiyyet-i irtibât olmasa me'lûhdan ilâha 'ilm ta'alluk itmezdi anıñçün Tenzilde gelür fa'lem ennehu lâ ilâhe illallah pes bu mertebeniñ mâ-verâsına bi'n-nisbe silsile-yi irtibât münkaatı'dur zîrâ 'âlem-i veleh ü hayretdür ve nisbet-i mezkûre her şahşıñ isti'dādına göredür zîrâ kiminde vesâ'it az ve kiminde çokdur ve niçeler mazhar-ı esmâ-yı külliye ve niçeler dağı mazhar-ı esmâ-yı cüz'iyedür sultân şadr-ı a'zam ve sâ'ir-i ümerâ vü havâşî gibi şar lafz-ı Türkîdür şehr ma'nâsına ve lâkin 'Arabî ve Fârsiden terkîb-i kelime itdükleri gibi nitekim talebîden ve tîrâzîden dirler Türkî ve Fârsiden dağı terkîb iderler şâristân gibi ki lisân-ı 'Acemde şehristân ma'nâsına isti'mâl olunur nitekim ehl-i tettebbu'a mazânnında rüşendür burada şar ile murâd qalbdür nitekim nazım quddişe sırrıhu bu nazm-ı mu'ammâ-üslûbda taşrih itmişdür pes gayrı ma'hâmil bi'l-cümle mehcürdür nitekim dirler şâhibü'l-beyt edrî bimâfihi ma'ahâzâ bu şeş beytiñ mazmûn-ı haqâ'ik-şî'ârî kalb üzerine devr ider sâ'ir-i ma'hâmilde ise 'adem-i ta'tbîk ehl-i kalbe gayr-ı hafîdür ve qalbden şar ile ta'bîr eyledi zîrâ mecma'u'l-kuvâ ve mecmû'atü'l-esmâdur ki hurûf-ı 'âliyât ve su'tûr-ı sâfilât

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

dâ'iresiniñ merkezidür huşûsâ ki ba'de'l-kemâl rûhdan ekmeldür zîrâ rûhuñ bedene ta'alluķı kalbi beyne't-tecelliyât taķlîb içündür anıñçün dirler şâkird-i kâbil üstâzdan üstâz olur ve ferzend-i muķbil derece-yi pederden teraķķı bulur icmâl ü tafşile göre bu ma'nâdandır ki Hâtemü'n-nebiyyîn şallallâhu 'aleyhi ve sellem âhır evlâd-ı nübüvvet ve hâtime-yi neseb-nâme-yi risâlet iken aşl-ı aşıl olan Âdem ve fer'î nesil olan İbrâhîm-i mükerrerden ve sâ'ir-i âbâ-yı kirâmdan 'aleyhimü's-sellem zirve-yi mirfâ-yı fażl u şerefe pâ-nihâde oldu ki nihâyet-i 'âlem-i terķib olan felekü'l-eflâk taķbîl-i kâdemi ile şeref-yâb olduģı aña şâhid-i kavîdür bu cihetden dimişlerdür ki 'arş-ı 'azîm ârâmgâh-ı rûh-ı nebevî vâcibü't-ta'zîmdür sâ'ir-i ulü'l-'azmûñ qarârgâhı ise kürsî-yi kerîmdür ve bunun şüreti mîvedür ki aşl olan nevât ve fer' olan lezzeti istikmâl ü isti'mâl ile aşldan ercaħdur ve bir şar didüğünde ihâm-ı laţif vardur nitekim Qur'ânda gelür "mâ ce'alallâhu liracüli min kalbeyni ficevfihî"²² zîrâ külliyet-i esmâya maħall bir olur dârü'l-mülki melikü'l-mülük gibi ve sırr-ı İlâhîniñ tenevvu'ât-ı tecelliyât ĥasebiyle gerçi bir kaç maħall-i ta'ayyüni vardur fe emmâ biħasebi'l-menâzil olan maħall-i ta'ayyünâtdur ve illâ dârü'l-mülk olmaķ üzere maħall-i ta'ayyün kalbdür faķať bu sebebdendür ki ümmü'l-kurâ daħı birdür ve Faħr-ı 'âlem 'aleyhi's-selâm kalbü'l-'avâlimdür anıñçün anıñ zuhûrı ile kimse zâhir olmamışdur anlarıñ kalbleri üzerine vâriş olan velîniñ daħı vücudı böyledür ve bu ma'nâniñ nazâ'iri çokdur te'emmül oluna ve nâzımıñ ĥuddise sırrıhu iki cihânı bir şar muķâbelesinde zıkr itdüģi leťafetden ĥâlî degildür nitekim Ka'beteyniñ yek ciheti sitte cihâta muķâbil gelmişdür ve her vaħdet yâ lafzen veyâ ĥükmen veyâ ĥaķîkten keşrete muķâbildür meger vaħdet-i ĥaķîkiyye ola ki anıñ keffesi bir nesne ile mütevâzî degildür anıñçün tevĥîd-i ĥaķîķi mîzân-ı a'mâle vaz' olunmaz ve iki cihândan murâd 'âlem-i ecsâm-ı süflî ve 'âlem-i ervâh-ı 'ulvîdür ki 'âlem-i kalb bu ikiniñ miyânında ĥaķîkat-i berzaħiyye vâķı' olmuşdur laħm u 'azm arasında ĥuzrûf gibi bu cihetdendür ki kalbiñ kuvvâ-yı rûĥâniyye vü cismâniyyesi vardur evvelkisi kuvvet-i 'akliyye vü ĥayâliyye ve emsâli gibi ve ikincisi kuvvet-i sem'iyye vü başariyye ve nezâ'iri gibi ve cihân ki dünyâdur 'âlem-i ecsâma nâzırdur pes 'âlem-i ervâħa cihân ıtlâķ olunmaķ biťariķı't-taglîbdür ki biħükmi'l-civârdur ve illâ ĥadd-i cihân 'inde'l-muħaķķıķın muķa'ar-ı felek-i sâbi'den taħte's-serâya dekdür ki bu mecmû'ına 'âlem-i kevn ü fesâd ıtlâķ olunur 'âlem-i ervâħ ise mâ-fevķa'l-'arş ıtlâķ olunur ve bundan fehm olunur ki

²² "Allah, bir insanın içinde iki kalp yaratmamıştır." Ahzab 4.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

‘arş-ı muhîtiñ mâ-verâsı ‘inde’s-şüfiyyeti’l-mükâşifin ‘âlem-i lâhalâ velâ melâ degildür nitekim hükemâ gâlaṭ itmişlerdür el-hâşıl ‘âlem-i ervâḥ bâkî ve ‘âlem-i ecsâm fânîdür şu kadar vardur ki ecsâm-ı kümmel daḥı sereyân-ı berekât-ı ervâḥ ile ‘âlem-i fesâddan ḥâricdür anıñçün belî tefessuḥ qabûl itmez zîrâ sereyân-ı mezkûr ḥasebiyle cevher-i rûḥ ile müttehiddür ve beyt-i şerîf ki şüret-i qalbdür iki cihân arasındadır ki maşrıḳ u maḡribdür zîrâ vasaṭ-ı arz-ı ma‘mûrede vâkı‘ olmuşdur maşrıḳ u maḡrib ise ervâḥ u ecsâma işâretdür nitekim Tenzilde gelür “vallâhu’l-maşrıḳ ve’l-maḡrib”²³ pes qalb-i insân miyân-ı dü ‘âlemde vâkı‘ olmaḡıla nehâr-ı tecellî ve leyl-i istitârı câmi‘dür anıñçün gelür müşâhedetü’l-ebrâr beyne’t-tecellî ve’l-istitâr egerçi bi-ḥasebü’l-ḥaḳîka muḳarrebîne göre hükmi leyl-i mürtefi‘dür anıñçün gelür şunife min ehli’l-cenneti lâyestetiru’r-Rabbe ‘anhüm zirâ ‘âlem-i fenâ ve maḳâm-ı ednâda müşâhede-yi zât ile muḡtenim oldukları gibi ‘âlem-i beḳâ ve maḳâm-ı “ḳâbe ḳavseynde”²⁴ daḥı tecelliyât-ı şıfât ile mütedariklerdür bir vechile ki vech-i zât u şıfâtda olan dü-rengi anlara yek-reng olmuşdur pes âyîne-yi şıfâtda müşâhede-yi zâtdan cüdâ degillerdür ve ol ‘âlem-i mişâl ki ervâḥ u ecsâm arasında berzaḥdur qalb-i insân anıñ nümüdârıdır bundandır ki ‘âlem-i ecsâmıñ şuveri mir’ât-ı ḳalbe mün‘akis olmaḡdadur anıñçün ehl-i dil ḡayr-ı vuḳû‘ı nesne ile iḥbâr olunsalar taşdıḳ itmezler zîrâ şüret-i vücûd dile mün‘akis olmamışdur ve aḥkâm-ı ḡayb daḥı dâ’imâ mütenezzil olmaḡdadur ki ol daḥı ‘âlem-i takdire göre emr vuḳû‘ıdur meşelâ hilâliñ ḥalḳa ṭulû‘undan evvel dile ṭulû‘ı ve bârânıñ vech-i arza nüzûlünden muḳaddem dile nüzûli vardur bu sebebden ol ma’nâ ki ‘inde’n-nâs henüz mefḳûddur ehl-i mükâşefe ḳalbinde mevcûddur pes qalb iki vech şâhibidür biriyle ‘âlem-i ḡayba müteveccih ve biriyle daḥı ‘âlem-i şehâdete nâzırdur yalınız ehl-i ḡayb ve ehl-i şehâdet olanlar ise böyle degillerdür belki cihet-i vaḥdet ehilleridür bundan zâhir olur ki ‘âlem-i ecsâm ḳalbiñ ḳafâsı gibidür ve ḳafâ-yı âyîne bir emr-i keşîf ile muṭallâ olmasa rû-nümâ olmadıḡı gibi mir’ât-ı ḳalbde daḥı rütbe-yi maḫzar didikleri yerde olmasa ḳaṭ‘â mi’rât olmazdı rütbe-yi maḫzar ise ki ridâ’ü’l-kibriyâ daḥı dirler ‘âlem-i ecsâma ve celâle nâzırdur fefhem cidden ve bundan ke-zâlik bâhir oldı ki ḳalb şehir-i vücûduñ zâhir ve bâṭınına ḥâkim ve cemî‘-i ḳuvvâ-yı âfâḳiyye vü enfüsiyyesine melikü’l-mülûkdur ḳuvvâ-yı âfâḳiyyeniñ ibtidâsı ta‘ayyün-i rûḥdur ve ḳuvvâ-yı enfüsiyyesiniñ evveli ta‘ayyün-i nuṭfedür zîrâ ‘âlem-i

²³ “Doḡu da batı da Allah’ındır...” Bakara 115.

²⁴ “İki yay aralıḡı...” Necm 9.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

mişâl muṭlaḳ rūḩa tâbi'dür ki ḩilḩatde anîñ levâḩıḩındandır ve 'âlem-i insân ta'ayyün-i nuṭfeye mevḩûfdur egerçi ki rūḩ daḩı nuṭfe ile devrider fehmi şu'ûbetlü nesnedür bundan ġâfil olan ve "nefaḩtu fihî rūḩı"²⁵ maḩâle-yi münîfesiniñ zâhirine maġrûr olup rūḩ-ı insân ḩâricden menfûḩ oldı şanur ve rūḩ-ı izâfîniñ maḩall-i ta'ayyüni ḩalbdür ki muḩġa-yı şanevberiyedür egerçi ki ḩalb fi'l-ḩaḩıḩa laṭife-yi Rabbâniyyedür ve rû-yı mezkûra maḩall-i ta'ayyün olmaḩdan rūḩ müteḩayyiz olmaḩ lâzım gelmez belki ber-vech-i ekmeliyyet maḩall-i ta'alluḩını beyândur zirâ rūḩuñ bedene ḩulûli yoḩdur belki ta'alluḩı vardur zât-ı muṭlaḩanıñ cemî'-i ta'ayyünâta ta'alluḩı gibi ve rūḩ-ı nebâtîniñ maḩall-i ta'ayyüni cigerdür ve rūḩ-ı ḩayvânîniñ maḩall-i ta'ayyüni dimâġdur anîñçün maḩall-i idrâkdür ve cemî'-i ḩayvânât daḩı fi'l-cümle idrâkile muttaşıfdur ve ḩalb rūḩ u cismiñ izdivâcından tevellüd itmiş veled-i şerîfdür ki 'aḩl-ı ḩudsî aña ḩâdimdür ve bundan fehmi olundı ki ḩalb bu tevellüd ḩasebiyle maḩlûḩdur anîñçün nâzım ḩuddise sırrıḩu yaratmış diyü ta'bîr eyledi ve maḩlûḩiyyetinden sırr-ı ḩadîm olmaması lâzım gelmez belki kendi sırr-ı ḩadîm ve zuhûrî ḩâdişdür ve anîñ şar olmasından fehmi olundı ki 'âlem-i ervâḩ u ecsâm aña nisbet ile ḩarye gibidür ve ḩarye daḩı egerçi cem'ıyyeti müştemildür fe-emmâ şehre nisbetle basîṭdür bu sebebden ḩur'ân ḩalbe nüzül itdi nitekim ḩur'ânda gelür "nezele bihi'r-rûḩu'l-emîn 'alâ ḩalbike"²⁶ ya'nî ma'nâsı cem'ıyyeti müş'ir olan ḩur'ânıñ meḩbîḩı ma'nâ-yı mezkûrdan muṣṣıḩ olan ḩalb oldı bundan fehmi olundı ki ḩalbden eşref nesne yoḩdur pes ḩurevî olan şehre muḩâceret itmek lâzımdur tâ ki ehl-i cem'ıyyet ola ve ḩalbiñ kemâli 'ilm-i billâhdur pes sâ'ir kemâlât-ı ḩuvâ vü a'zâ anîñ kemâline tâbi'dür ya'nî anîñ kemâli maḩşûdun bi'z-zât ve ġayrıñ kemâli maḩşûdun bi'l-'arzdur meşelâ bir kimse her ne ḩadar tecvîd ehli olsa anîñ kemâline kemâl-i lisânî dirler ve bir kimse Zerḩâ-yı Yemâme gibi üç ġünlük mesâfeden görse anîñ kemâline kemâl-i başarı dirler ve bir kimse ḩarâr-ı ṫarîḩ gibi üç ġünlük mesâfeden istimâ'-ı şavt itse anîñ kemâline kemâl-i sem'î dirler ve bir kimse rehberân-ı ḩavâfil gibi semt-i ḩaşdı istişmâm-ı türâb ṫarîḩı ile ma'lûm idilirse anîñ kemâline kemâl-i şemmî dirler ve bir kimse ba'z-ı ricâl gibi üç ġünlük mesâfeyi biṫarîḩi't-ṫayy bir ḩaṫve eylese anîñ kemâline kemâl-i riclî dirler ve bir kimse İbni Muḩle ve Yâḩût-ı Musta'simî 'İmâd ve Şeyḩ-i Amâsiyün ḩadar cevdet-i

²⁵ "Feizâ sevveytûhu ve nefaḩtü fiyhî min rūḩiy feka"û lehu sâcidiyne." "Onu yapıp ruhumdan üflediğimde, siz hemen onun için secdeye kapanın." Hicr 29.

²⁶ "Onu er-Rûḩ el-Emîn indirmiştir." Şu'arâ 193.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

kitâbet ve hüsn-i haţta mâlik olsa anıñ kemâline kemâl-i yedî dirler pes çanı albiñ kemâli ki ‘ilm-i billâhdur anıñçün bu ‘ilm-i billâh hâşıl olmasa ber-kemâl ile iftihâr itmek dürüst degildür ve eger kemâl-i albî hâşıl olsa ğayrı kemâlât olmasa dağı besdür ve eger olursa muhassenâtdandur ki memdühdür bu sebebdendür ki Hâcî Bayrâm-ı Velî ve Yûnus Emre ve emsâli ‘ulûm-ı resmiyye ve avânin-i ‘aqlıyyeden behresi alil olanlara Hakîm-i İlâhî dirler ğayrılara dimezler zîrâ hikmet ki ma‘rifetü’l-eşyâ’ ‘alâ mâhiye ‘aleyhdür ehl-i albiñ şıfatıdır ba‘de-zâ şehirde muim olan kimesne her murâd olan nesne ile merzûk olduğı gibi ehl-i alb dağı böyledür bu sebebdendür ki evvel bâbü’l-melekût olan felek-i evvel maâm-ı albdür zîrâ maarr-ı rûhaniyyet-i Âdemdür ‘aleyhi’s-selâm pes felek-i evvel bâbü’l-melekût olmağıla cânib-i ‘ulvîsi ahtaray-ı ‘âlem-i ervâh ve cânib-i süflîsi manzara-yı ‘âlem-i ecsâmdur bundan fehm olunur ki bu şehir-i albe fi’l-cümle tavilezen-i iâmet olmayan kimseniñ esb-i rûhı zîn-i beşeriyetden insilâhdan sonra felek-i evvele toğrı tekâpü idemez meger ki îmân-ı ğaybide iânî olasıñ bu şüretde câ’izdür ki tarî-ı ‘inâyetden şehir-i maâm-ı ervâha vâşıl ve a‘mâl-i şâliha-yı şer‘iyye ile istişhâbı hasebiyle maâmât-ı ‘ulviyyeden birine nâzil ola ve illâ şehrden ziyâde dür olan kimseye idrâk-i cum‘a yokdur el-hâşıl sebebi perîşânî olan urâ-yı nefis ü tabî‘atdan şehir-i albe muhâceret veyâhud aña arîb bir menzilde iâmet lâzımdur ki nidâ-yı ‘ercî‘i”²⁷ sem‘-i câna resîde olduğa menzil-ğah-ı dile urâmân ola fe’fhem...”

Şerh, İsmâil Hakkı Bursevî’nin bu eseri 1118 (M.1706) âhirinde hayır dua maksadıyla tahrîr ettiğini bildiren ifade ile son bulmuştur.

Buraya kadar bahsedilen tüm bu bilgi ve düşüncelerden hareketle, kütüphanelerde uzunca bir süre dikkat çekmeden beklemiş geleneksel şerh eserlerinin tamamının gün ışığına çıkarılması; muhtevalarının incelenip işlenmesi, şerh geleneğindeki yerinin belirlenmesi, şerhe dâir çalışmalara yeni açılımlar getireceği gibi edebiyatımız ve kültürümüz açısından da kazanç olacaktır.

²⁷ “Ve kâlelmelikü’tüniy bihî, felemmâ câehürreslü *kâlercî*’ ilâ rabbike fes’elhü mâ bâlünnisvetilletiy katta’ne eydiyehünne, inne rabbîy bikeydhinne ‘aliymün.” “Hükümdâr: “Onu bana getirin.” Dedi. Yûsufa elçi gelince; “Efendine dön, kadınlar niçin ellerini kesmişlerdi bir sor; doğrusu Rabb’im onların düzenini bilir.” dedi.” Yûsuf 50.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

KAYNAKÇA

- ALTINTAŞ, Hayrani, Tasavvuf Tarihi, Akçağ, Ankara, tarihsiz.
Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, Bizim Büro Yay.,
C. 1, Ankara 2000.
- CEBECİOĞLU, Ethem, Hacı Bayram Veli, Türkiye Diyanet
Vakfı Yayınları/126, Ankara 1998.
- CEYLAN, Ömür, Tasavvufî Şiir Şerhleri, Kitabevi Yay.,
İstanbul 2000.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat,
Aydın Kitabevi, Ankara 1993.
- GÜREL, Şevket, Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Yüce Meâlî,
Sağlam Yay., İstanbul 2002.
- GÜZEL, Abdurrahman, Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Akçağ,
Ankara, tarihsiz.
- “Hacı Bayram Veli”, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi,
Dergah Yay., C. 3, İstanbul 1979.
- “İsmail Hakkı (Bursevî)”, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi,
Dergah Yay., C.5, İstanbul 1982.
- KARA, Mustafa, Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve
Tarikatlar, Sır Yay., İstanbul 2004.
- KILIÇ, Atabey, “Dağılan İncileri Toplamak: Bir Şerh Tasnifi
Denemesi”, Atabey Kılıç, Klâsik Türk Edebiyatı
Üzerine Makaleler, Turkish Studies Publication,
Ankara 2007, s. 416-432; I. Uluslararası Klâsik Türk
Edebiyatı Sempozyumu (Abdülkadir Karahan Anısına),
12-13 Nisan 2007 İstanbul / Bildiriler.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*

PALA, İskender, Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü, Ötüken, İstanbul 1999.

Tâhir-ül Mevlevî, Edebiyat Lügati, Enderun Kitabevi, İstanbul 1994.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/6 Fall 2009*